

УДК 930.24:271.4] (477) «1946/1991»

Тарас Пшеничний

ПІДПІЛЛЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Роль української діаспори у популяризації вітчизняної церковної історії є беззаперечною. У радянську добу саме вона стала голосом українського народу на міжнародній арені. Однак це була не просто презентація етносу, його унікальності та багатства. У XX ст. вітчизняна наукова діаспора оприлюднювала перед світовою громадськістю весь жах великого терору проти українства, який систематично запроваджувався радянською політичною номенклатурою. Власне, саме поза межами СРСР вперше було представлено і масштаби репресій проти Греко-Католицької Церкви в західних областях Української РСР, яка з березня 1946 р. у Галичині, а з 1949 р. і на Закарпатті опинилася у підпіллі. Фактично до 1989 р. тривав процес її виживання поза законом, змаганням за право на життя її духовенства, чернецтва, боротьби її вірних за свободу слова, віросповідання, волевиявлення тощо. Саме в середовищі української наукової еміграції греко-католицьке підпілля було вперше представлено як глобальне явище, з яким боролася радянська історична наука через фальсифікацію фактів та їхню цензуру. Характерною рисою спеціальних досліджень було оприлюднення інформації про brutальне переслідування церкви в СРСР.

У статті наголошується, що перші спроби, зроблені вітчизняною діаспорою на шляху академічного та наукового вивчення історії Української греко-католицької церкви в радянську добу, виявилися надзвичайно важливими. Уже на початку 1990-х рр. історіографія українських вчених за кордоном стала фундаментом до відродження вітчизняної пострадянської історіографії.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, підпілля ГКЦ, Галичина, Закарпаття, УРСР, СРСР, репресії, терор.

У березні 1946 р. апогей антицерковної кампанії радянського уряду в Галичині увійшов у нову фазу. Призначений на 8 березня «церковний собор Греко-Католицької Церкви», абсолютно неканонічний, «офіційно» ліквідував рішення Берестейської унії від 1596 р. Це було безпрецедентне явище, яке започаткувало чергову трагічну сторінку в церковній історії України. Одна з найбільших церковних конфесій – Греко-Католицька Церква (далі – ГКЦ) – була заборонена в УРСР і перейшла у підпілля існування.

Ні для кого не є таємницею, що в радянську добу історична наука, яка перебувала під цензурою, чітко регламентувала процес історіописання, у тому числі робіт, присвячених церковній проблематиці. У зв'язку з цим і греко-католицька тематика представлялась виключно у негативному світлі, єпископат і духовенство церкви обвинувачувалися у колабораціонізмі та антидержавній пропаганді. Єдиний науковий вітчизняний осередок, який вів інформаційну боротьбу з радянською історичною наукою та пропагандою, знаходився в еміграції. Власне його представники викривали перед світовою громадськістю весь трагізм, який переживали українці в Радянському Союзі. Враховуючи унікальність таких досліджень, які, часто-густо, виступають у якості історіографічного джерела, актуальність цієї статті полягає у тому, що у ній робиться спроба показати зародження і функціонування греко-католицької церкви в «катакомбних» умовах. Через це, висвітлення греко-католицького підпілля в науковому доробку вітчизняної наукової еміграції актуалізує дану статтю і дозволяє простежити зародження спеціальних розвідок. Адже окремих історіографічних розвідок з цієї проблематики не так вже й багато, враховуючи той момент, що в умовах сьогодення систематизація наукової думки має надзвичайний попит серед української громадськості. Окрім того, не здійснено й аналітичної каталогізації наукових розвідок про греко-католицьке підпілля.

Перші спроби систематизації наукових досліджень, присвячених «катакомбному» функціонуванню ГКЦ, здійснили, головню, українські історики у тій же еміграції. Зокрема, йдеться про греко-католицького священика І. Патрилу з його трьохтомною книгою «Джерела і бібліографія історії Української церкви» [14;15]. У другому і третьому томі його праці міститься перелік і короткий опис робіт, присвячених історії ГКЦ в Радянському Союзі. Робилися також спроби проаналізувати історіографію підпілля Б. Бацюрківим, але вчений здійснив це лише поверхнево, в контексті аналізу самої доби [1, с. 123–164]. Серед сучасних дослідників історіографія «катакомбного» існування ГКЦ висвітлювалася в рамках написання дослідниками дисертаційних робіт або тематичних наукових розвідок з регіональної церковної історії чи дотичних до цього тем. Так, слід відзначити праці С. Гуркіної [5; 6, с. 272–273], Р. Бойка [2], Н. Сердюк [19], В. Пащенко [17] та інших.

Одні з перших праць про оцінки наслідків Львівського псевдособору та підпілля греко-католицької церкви в СРСР побачили світ вже наприкінці 1940-х рр. у середовищі української

еміграції. Часто вони не несли глибокого наукового посилу, їхні автори давали неоднозначне, а інколи й діаметрально-протилежне висвітлення ситуації, у якій перебувала ГКЦ після 1946 р. Характерною рисою таких розвідок було оприлюднення інформації про brutальне переслідування церкви в СРСР. У контексті цього греко-католицькому єпископату і репресованій частині духовенства і монашества вперше починали приписувати ярлик «мучеників». Однак це не є домінуюча думка в усіх дослідженнях, а радше популярна серед істориків з клерикального середовища. Існував і об'єктивний та емоційно незаангажований підхід до висвітлення підпілля ГКЦ. Власне така поляризація думок серед дослідників еміграції дозволяє класифікувати їхні праці за змістом, ефективністю і достовірністю аналізу матеріалу, який вони подають.

Відомим дослідником ГКЦ наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. був священник І. Нагаєвський. Його можна вважати одним з перших, хто піддав ґрунтовному аналізу наслідки псевдособору 1946 р. Початок підпілля вчений називав добою „поневоленням українського народу» [12, с. 67]. Аналізуючи різні вектори його функціонування, вчений критично підходив до оцінок дій греко-католицького духовенства. Після 1946 р. він поділив його на дві категорії. До першої категорії відносив тих, хто «хоче торгувати своєю совістю», тобто прихильників ідеї об'єднання церков; до другої – так званих опозиціонерів – священників які виступили на захист церкви спільно зі структурами УПА [12, с. 68].

Важливим аспектом досліджень І. Нагаєвського стало життя українських греко-католиків за межами СРСР у 1946 – 1980 рр. Його перу належить опис еволюції емігрованої греко-католицької церкви протягом 40 років «катакомбного» життя. Якщо наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр., підсумовував вчений, у її середовищі домінували напруга, злість, образи на результати Львівського псевдособору, то згодом така емоційність згасла. На думку дослідника, це мало свої позитивні наслідки, оскільки стабілізація життя в еміграції давала змогу прагматично побачити суть радянського консерватизму у ставленні до ГКЦ на різних етапах її існування [12, с. 72–76]. Своєрідним доповненням до думки І. Нагаєвського стали слова ще одного священника-історика в еміграції М. Марисяка. Окрім того, що він поверхнево описував значення української греко-католицької еміграції в збереженні ідентичності традиції ГКЦ, він вважав, що греко-католицька церква, через глибоку ревність своїх вірних за межами СРСР, зуміла зберегти в українському народі «основу морального ладу» [9, с. 18]. Важливість останнього, на його думку, слід розглядати крізь призму труднощів, з якими зіткнулася ГКЦ в еміграції: по-перше, це серйозні впливи на греко-католицьких священників російської православної пропаганди, зокрема у США; по-друге, конфронтація між вірними УГКЦ за кордоном, які «намагалися диктувати нашій церкві» стратегію розвитку [12, с. 79]. Тому, на думку М. Марисяка, саме консолідованість духовенства УГКЦ в еміграції дозволила вберегти церкву від внутрішніх розколів.

Загалом, підсумовуючи реалії, у яких опинилася ГКЦ та її вірні після Львівського псевдособору, І. Нагаєвський говорить про добу підпілля, як період «релігійного розбиття» українського суспільства, наслідки якого виходили за межі території Патріаршої Церкви.

Дослідження ситуації греко-католицького підпілля зустрічаємо також в українського історика В. Ленцика. Окрім аналізу таємного функціонування інститутів церкви в 1940-х і 1950-х рр., він намагається ґрунтовно показати і масштаби репресій проти духовенства та монашества у подальші десятиліття. Так, кінець 1960-х рр. він називав інтенсифікацією репресивно-каральних органів щодо церкви, внаслідок чого у 1969 р. було проведено нову хвилю арештів. Саме з нею вчений пов'язував ув'язнення єпископа «підпільної» ГКЦ Й. Коциловського. Таким чином, аналіз радянського терору проти греко-католиків дозволив вченому зробити висновок, що підпілля виявилось новим етапом «переслідування наших братів за віру і народ ...» [8, с. 10].

Окрім загального аналізу феномену «катакомбного» існування греко-католицької церкви в еміграції почали з'являтися тематичні розвідки про різні його аспекти. Так, окреме місце в історіографії зайняло висвітлення дискусії навколо засідання Синоду єпископів «катакомбної» ГКЦ, що відбувався у Римі 29 вересня – 4 жовтня 1969 р. Загалом, історики про цю подію не багато писали, вважаючи її предметом вивчення кліриків. Однак дослідник греко-католицької церкви В. Маркусь, у своїх невеликих працях, розцінював роботу Синоду, як серйозний суспільно-політичний посил. На думку вченого, резонансним був сам факт його проведення тією церквою, яка, де-юре, на історичній території, припинила своє існування. Більше того, вчений відзначає регулярність таких синодів, які дискредитували рішення Львівського псевдособору [10, с. 3; 11, с. 1, 9]. Тобто вони, на думку В. Маркуся, декларували не лише існування ГКЦ, але й повноцінне існування її інститутів, які працювали на розвиток Церкви.

У В. Маркуся також вперше зустрічаємося з чітким виділенням середовища, яке перебувало в опозиції до ГКЦ після березня 1946 р. і намагалося остаточно «поставити крапку» в її існуванні. Зокрема, дослідник виділив чотири антигреко-католицькі табори, які існували в період підпілля Української греко-католицької церкви в Італії (Римі та Ватикані). На перше місце В. Маркусь ставив

окремих представників ватиканської Курії, а особливо із відділу Конгрегації Східних Церков. Саме остання проявляла свою пасивність щодо надання ГКЦ патріаршого статусу. Друге місце дослідник віддає представництву Курії Російської православної Церкви при Ватикані. Наступний табір складався з окремих католицьких ієрархів, які мали ворожі погляди на існування УГКЦ. Останній, четвертий, дослідник називав «своїм власним», який формували особи з середовища української еміграції, що були завербовані радянськими спецслужбами [10, с. 5, 6].

Окрім зазначеного В. Маркусь описував і про потужний тиск на Апостольську Столицю з боку Московської Патріархії. Історик не вважав, що виключно питання римо-католицьких дієцезій в СРСР визначало відношення Ватикану до церковно-релігійних трансформацій в Радянському Союзі. Він намагається побачити значно глобальніші аспекти радянсько-ватиканського діалогу. Вчений відзначав реальні факти того, що в багатьох інститутах РКЦ знаходилися особи, які готові були співпрацювати з радянськими спецслужбами [10, с. 10].

Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. з'являються ґрунтовні аналітичні дослідження греко-католицького підпілля, автором яких був А. Жуковський. Під час своєї доповіді на конференції у Мюнхені, яка відбулася в липні 1968 р., вчений запропонував власну періодизацію «катакомбного періоду» ГКЦ. У ньому він виділяє 1956–1968 рр. та пов'язує цю добу із загостренням і, водночас, тимчасовою лібералізацією церковно-державних відносин. Період після 1969 р. дослідник називає «поверненням до церковного НЕПу» [7, с. 72–74]. Власне тут його думка перегукується з думкою відомого історика В. Ленцика. Останній також акцентував увагу на певній лояльності з боку держави до «катакомбної» церкви у другій половині 1950–1960-х рр. Однак А. Жуковський детальніше розглядає дану проблему. Іноді в нього трапляються і певні незрозумілі висновки, які в окремих випадках суперечить між собою. Наприклад, характеризуючи помірковану жорсткість режиму наприкінці 1960-х рр. щодо греко-католиків, вчений все ж таки пише, що протягом 12 років своєю атеїстичною доктриною уряд СРСР зруйнував «від 1/3 до 1/2 релігійно-церковних та культурних інституцій» [7, с. 72]. Та разом з тим, А. Жуковський категорично заперечував твердження, що на Львівському псевдособорі ГКЦ в Галичині було ліквідовано. Для аргументації своїх висновків він посилався на дослідження радянської історіографії, у якій ще в 1980-х рр. відзначали про існування опору владі з боку представників цієї конфесії, а також таємну діяльність її інституцій впродовж 1950–1980-х рр.

Іншим відомим дослідником з проблематики ГКЦ був священник І. Гриньох. До сфери його наукових інтересів, окрім передісторії ліквідації цієї конфесії, представником якої, до речі, був сам автор, слід віднести й вивчення репресій проти греко-католицького духовенства, монашества та епископату. Так, підсумовуючи весь масштаб радянської антицерковної кампанії в західних областях УРСР з 1946 по 1970 рр., вчений наголошував, що церква протягом двадцяти п'яти років втратила усі свої інститути, включно із монастирями та семінаріями, а внаслідок репресій і арештів залишилася і без духовенства [4, с. 54].

Відомим фахівцем в історії ГКЦ у 1970-х рр. був вітчизняний громадський і церковний діяч еміграції, також священник, А. Великий. Він один з небагатьох дослідників, який зосереджував увагу на подіях, які відбулися у перші післясоборові місяці. Йому належить аналіз початкових кроків радянського уряду, спрямованих на запровадження репресій проти греко-католицького духовенства, одержавлення церковного і монашого майна тощо. У цьому контексті він наголошував, що згідно висунутих сесією «собору» рішень, нова церковна політика держави не обмежувалася лише терором проти духовенства, а поширювалася й на усіх вірних греко-католицької церкви. Історик це назвав початком навмисної тотальної трансформації українського греко-католицизму, що виходила далеко поза межі арешту ієрархів ГКЦ [3, с. 270].

Ще одна заслуга А. Великого, при вивченні післяпсевдособорових подій, полягає у намаганні вченого показати в антицерковній політиці влади причину стихійних протестних заходів греко-католицького духовенства державній репресивній атеїстичній кампанії. З цього приводу він відзначав наступне: «Після рішення львівського «собору» за перехід на православ'я, в усіх трьох єпархіях (Галичини – авт.) почалися протестні демонстрації священників і вірних, явище в Радянському союзі нечуване. В письмовому протесті духовенство заявляє про свою незламну вірність Апостольському Престолові та католицизмові, відкидає будь-які переговори з московською православною Церквою» [3, с. 272]. Проте, наслідки таких виступів, підкреслював вчений, були приречені на невдачу.

Про намагання трансформувати церковно-релігійне життя в Галичині після березня 1946 р. на радянський зразок, описував також Р. Рахманний. Йому належить думка, що уряд СРСР через московського патріарха намагався систематично переконувати папську адміністрацію в «історичній вичерпності» українського греко-католицизму і, таким чином, його приреченості на занепад. Таким чином, на думку вченого, курія РПЦ після Львівського псевдособору намагалася нав'язати Апостольській Столиці новий формат діалогу. Для цього вчений наголосив на тому факті, що

адміністрація православної церкви в Радянському Союзі згодна була визнати Українську греко-католицьку церкву виключно «частиною Ватиканської «духовної держави» », оскільки «... український католицизм не сміє іти власним шляхом до Бога, якщо той веде не через Москву» [18, с. 12 – 13].

Доволі ґрунтовно досліджував підпілля ГКЦ монах селезіянського згромадження І. Ортинський. Він відкидав думку про «пом'якшення» держаної політики щодо релігії та церкви в УРСР наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. Зокрема він наголошував: «... московська політика супроти релігії, а зокрема супроти Української Церкви залишилася та сама» [13, с. 148]. Суть її зводилася до традиційно-стереотипного усвідомлення неефективності релігії, якщо та «не могла формувати радянський патріотизм, який немає нічого спільного з релігійною ідеологією» [20, с. 13].

Щодо ГКЦ, то дослідник висловлювався наступним чином: «Хоч офіційно Української Католицької Церкви не існує, її існування безпосередньо потверджують постійні атаки преси» [13, с. 149]. Отже, на думку І. Ортинського, це свідчило про активне таємне функціонування ключових інститутів греко-католицької церкви. Політична еліта Радянського Союзу цього факту в принципі не сприймала, тому актуалізацію питання ГКЦ в державі слід сприймати виключно в рамках тієї інформаційної війни, яку вели спецслужби СРСР з українським рухом опору.

Необхідно зауважити, що І. Ортинський також описував про одну з маловивчених сторінок греко-католицького підпілля – намагання державної влади маніпулювати заарештованими греко-католицькими священиками та єпископами. У даному випадку він звертає увагу на тимчасове звільнення з-під ув'язнення єпископа ГКЦ М. Чернецького і окремих священиків. Це, на його думку, не свідчило про лояльність влади до греко-католицьких єпископів і духовенства, а радше про спроби їхнього вербування для співпраці з НКДБ. Історик зауважував, що уся «обробка» греко-католиків агентами спецслужб проводилася на тлі чергової зміни церковної політики по відношенню до ГКЦ у середині 1960-х рр. Саме упродовж 1965–1966 рр. відбулася і наступна хвиля масових рейдів з арештами в західних областях УРСР, а також активізація мирянського руху спротиву цьому явищу, який проявив свою масовість у 1970-х рр. Щодо останнього, то дослідник мав на увазі письмовий протест 180-ти священиків, що був надісланий до Радянського уряду (1972 р.) та масове розповсюдження агітаційної літератури на підтримку греко-католицької церкви. Що стосується останнього, то навколо друкованих видань «Український вісник», «Самвидав» та «Хроніка поточних подій» наприкінці 1950-х – 1960-х рр. відбулося формування «груп інакодумців за охорону свободи прав людини, ... за свободу релігії» [13, с. 150].

І. Ортинський відзначав, що активніючі таємні осередки греко-католицького духовенства функціонували у Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Дрогобичі а також у районних центрах. У 1980-х рр. їхня ефективність та активність виявилася найбільшою. Відродження церкви, зазначає дослідник, розглядалося їхніми членами «єдиним шляхом до справжнього відродження українського народу» [13, с. 150 – 151].

Підсумовуючи зазначене, констатуємо в І. Ортинського те, що дослідник наголошував на принциповій несумісності національного вектору греко-католицького підпілля з тими моральними принципами розвитку суспільства, які втілював у життя уряд СРСР. Тому приборкання будь-яких проявів нелегальної діяльності ГКЦ, викриття співпраці її монахів і священиків з дисидентами було прерогативою для політичної еліти держави загалом та республіки зокрема.

Ще одне важливе місце у наукових працях українських вчених в еміграції займало дослідження стану Української греко-католицької церкви в Закарпатті. Одним із фахівців по вивченню цієї тематики, який, без перебільшення, підняв її на рівень серйозного наукового вивчення, був історик ГКЦ, професор Українського католицького університету св. Климента папи в Римі, священик А. Пекар. Вчений зауважував, що у вирішенні церковного питання на Закарпатті уряд СРСР навмисно втягнув Чехословацьку Республіку. Країну, яка зрештою і претендувала на територію Пряшівщини і могла її отримати лише за допомогою спеціальних рішень з Москви. Тому своєю згодою щодо підтримки переходу греко-католиків під верховенство православних єпископів на Закарпатті, вона вирішувала для себе й територіальне питання.

Окрім того А. Пекар греко-католицьке підпілля у Закарпатській області пов'язував із серпнем 1949 р. – фактичною ліквідацією ГКЦ на Закарпатті. Разом з тим, трагічним для церкви, виявилися на думку вченого, і перші роки після ліквідації Ужгородської унії, а саме 28 квітня 1950 р. Адже саме у цей день на «Мировому Конгресі», скликаному в м. Ужгород Центральним Комітетом СРСР і за підтримки патріарха Російської Православної Церкви, розпочався процес «перезавантаження» краю на радянський лад. Головний мотив заходу, на думку вченого, полягав в уникненні протиріч з Ватиканом, які могли призвести до «загострення протидержавної пропаганди» [16, с. 173] через переведення населення регіону на православ'я. Однак, в контексті аналізу роботи «Конгресу» А. Пекар, критикує саме бездіяльність Апостольської Столиці за відсутність реакції щодо конфліктної ситуації, яка склалася з ГКЦ на Закарпатті. Він констатує, що папська адміністрація

окрім слів і письмових звернень на адресу радянського уряду та міністерства закордонних справ СРСР не втручалася у вирішення церковного питання, як в регіоні, так і в західних областях УРСР загалом. Ватикан, підкреслює історик, ще у 1940-х рр. зайняв позицію спостерігача, а не активного арбітра у вирішенні церковного питання в СРСР.

Про ситуацію навколо греко-католицької церкви на українсько-чехословацькому порубіжжі писав також А. Великий. Він подав коротку характеристику процесу переслідування греко-католицьких священиків у Чехословаччині, коли 28 квітня 1950 р. відбувся процес «урядового скасування української Церкви на Пряшівщині» [3, с. 279 – 280]. Окрім того, вважав вчений, протягом квітня – травня 1950 р. було ліквідовано церковну унію з Римом на усіх етнічних територіях українців. Усією роботою по забезпеченню вищезгаданого процесу, описував дослідник, займався православний єпископ А. Дехтяров. Ймовірно він також займався організацією народного трибуналу в Братиславі 12 – 13 січня 1951 р., на якому пряшівського єпископа П. Гойдича було засуджено на довічне ув'язнення, за статтями: «за зраду держави», «за воєнну зраду», «за шпionаж у користь чужої держави» [3, с. 280; 16, с. 175]. Спеціальним декретом усі матеріальні блага ГКЦ в регіоні були передані Православній Церкві і державі. Єпископа П. Гойдича і В. Гопка було заарештовано. Над першим – 15 січня 1951 р. відбувся показовий судовий процес.

Загалом, історіописання про долю греко-католиків на Закарпатті після ліквідації Ужгородської унії – це окрема тема для дослідження. В українській діаспорі їй також присвячено чимало наукових розвідок, які становлять фундамент наукових досліджень з історії церкви в регіоні.

Підсумовуючи вищезазначене ми приходимо до висновку, що у середовищі української еміграції було вперше сформовано низку ключових питань, які потребували фахової наукової відповіді. Висвітлення підпільного існування Української греко-католицької церкви виявилось доволі складним. Причин було безліч, одна з ключових полягала у відірваності діаспори від об'єкту дослідження. Інколи це ставало на заваді розуміння концептуальних аспектів існування підпілля, як явища. Проте, перші спроби, зроблені вітчизняною діаспорою на шляху академічного та наукового вивчення історії ГКЦ в радянську добу, виявилися надзвичайно важливими. Уже на початку 1990-х рр. історіографія українських вчених за кордоном стала фундаментом до відродження вітчизняної пострадянської історіографії. Тому, попри розпорошеність і однокісність висвітлення греко-католицького підпілля в УРСР, в діаспорі було сформовано першу методику його вивчення, оцінок масштабів та феномену, як такого.

Список використаних джерел

1. Бащорків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. С. 123–164.
2. Бойко Р.Ю. Особливості протидії українських греко-католиків релігійній політиці радянської влади у 1946–1989 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 09.00.11 / Нац. ун-т „Остроз. акад.“. Острог, 2011. 20 с.
3. Великий А.Г. З літопису християнської України. Церковно-історичні реколекції з Ватикану. У 9 т. Рим: Вид-во ОО Василян, 1977. Т. 9. 304 с.
4. Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом. Мюнхен: б.в., 1970. 54 с.
5. Гуркіна С. Греко-католицьке духовенство Львівської Архiepархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950): автореф. дис. на здобуття наук. ступен канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2012. 20 с.
6. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник / [ред. В. Кравченко, Г. Грінченко]. Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. Вип. 11–12. С. 265–282.
7. Жуковський А. Сучасний стан церкви і релігії в Україні // Церква і релігія в Україні: 50 літ після жовтневої революції (1917–1967). Збірник доповідей наукової конференції УВУ в Мюнхені. Мюнхен: [б.в.], 1984. 253 с.
8. Ленчик В. Важніші факти з історії Української Католицької Церкви. Нью-Йорк: Луна, 1971. 32 с.
9. Марисяк М. Католицька Церква добродійка людства. ЗДА: Вид-во ОО. Василян, 1954. 61 с.
10. Маркус В. Синод і пост синодальна дійсність в Українській Католицькій Церкві (у першу річницю IV Архiepiscopського Синоду Української Католицької Церкви). Чикаго: Вид-во Братства Св. Андрія Первозванного, 1970. 40 с.
11. Маркус В. Конституція – Устав Помісної Української Католицької Церкви. Чикаго: Вид-во Братства Св. Андрія Первозванного, 1975. 40 с.
12. Нагаєвський І. Католицька церква в минулому і сучасному Україні. Філадельфія: Друкарня Америки, 1950. 88 с.
13. Оргинський І. Хрищення, Хрест та харизма України. Рим-Мюнхен-Фрайбург, 1988. 197 с.
14. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української церкви. У 3-х т. // Записки ЧСВВ. Рим: Вид-во ОО ЧСВВ, 1988. Т. II. 330 с.
15. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української церкви. У 3-х т. // Записки ЧСВВ. – Рим: Вид-во ОО ЧСВВ, 1995. Т. III. 323 с.
16. Пекар А. Нарис історії Церкви Закарпаття // Записки ЧСВВ. Рим: Вид-во ОО ЧСВВ, 1967. Серія II. Секція I. Т. 1. 241 с.
17. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава: Вид-во ТОВ „АСМБ“, 2002. 615 с.
18. Рахманний Р. Самовизначення християнської України. Торонто: Новий шлях, 1977. 63 с.
19. Сердюк Н.С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. тупеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2006. 22 с.
20. Степанов П. Я., Слободенко А. М. Релігія і війна. К.: Знання, 1963. 30 с.

References

1. Batsiurkiv B. Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v katakombakh (1946–1989) [Ukrainian Greek Catholic Church in the catacombs (1946–1989)]. Kovcheh. Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii. Lviv: Instytut istorychnykh doslidzhen Lvivskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka, Instytut istorii Tserkvy, 1993. S. 123–164.
2. Boiko R.Iu. Osoblyvosti protydyi ukrainskykh hreko-katolykiv relihiinii politytsi radianskoï vlady u 1946–1989 rr. [Features of the opposition of Ukrainian Greek Catholics to the religious policy of Soviet power in 1946–1989]: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 09.00.11 / Nats. un-t „Ostroz. akad.» . Ostroh, 2011. 20 s.
3. Velykyi A.H. Z litopysu khrystyianskoï Ukrainy. Tserkovno-istorychni rekolektsii z Vatykanu [From the Chronicle of Christian Ukraine. Church-historical retreats from the Vatican]. U 9 t. Rym: Vyd-vo OO Vasyliian, 1977. T. 9. 304 s.
4. Hrynokh I. Znyshchennia Ukrainsoï Katolytskoï Tserkvy rosiisko-bilshovytskym rezhymom [The destruction of the Ukrainian Catholic Church by the Russian-Bolshevik regime]. Miunkhen: b.v., 1970. 54 s.
5. Hurkina S. Hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi Arkhyieparkhii v umovakh peresliduvannia radianskoï vladoiu (1944–1950) [Greco-Catholic clergy of the Lviv Archeparchy in conditions of persecution by the Soviet authorities (1944–1950)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupen kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 „Istoriia Ukrainy» . K., 2012. 20 s.
6. Hurkina S. Dvi doli: hreko-katolytske dukhovenstvo i radianska vlada [Two fates: Greek Catholic clergy and Soviet power]. Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichniy zbirnyk / [red. V. Kravchenko, H. Hrinchenko]. Kharkiv: TOV „NTMT» , 2008. Vyp. 11–12. S. 265–282.
7. Zhukovskiy A. Suchasnyi stan tserkvy i relihii v Ukraini [The current state of church and religion in Ukraine]. Tserkva i relihiia v Ukraini: 50 lit pislia zhovtnevoi revoliutsii (1917–1967). Zbirnyk dopovidei naukovoi konferentsii UVU v Miunkheni. Miunkhen: [b.v.], 1984. 253 s.
8. Lentsyk V. Vazhnishi fakty z istorii Ukrainsoï Katolytskoï Tserkvy [More important facts from the history of the Ukrainian Catholic Church]. Niu-York: Luna, 1971. 32 s.
9. Marysiak M. Katolytska Tserkva dobrodiika liudstva [The Catholic Church is a good-natured mankind]. ZDA: Vyd-vo OO. Vasyliian, 1954. 61 s.
10. Markus V. Synod i post synodalna diisnist v Ukrainsoï Katolytskoï Tserkvi (u pershu richnytsiu IV Arkhyiepypskopskoho Synodu Ukrainsoï Katolytskoï Tserkvy) [Synod and post synodal reality in the Ukrainian Catholic Church (on the first anniversary of the 4th Archbishopric Synod of the Ukrainian Catholic Church)]. Chikaho: Vyd-vo Bratstva Sv. Andriia Pervozvannoho, 1970. 40 s.
11. Markus V. Konstytutsiia – Ustav Pomisnoi Ukrainsoï Katolytskoï Tserkvy [Constitution - The Charter of the Local Ukrainian Catholic Church]. Chikaho: Vyd-vo Bratstva Sv. Andriia Pervozvannoho, 1975. 40 s.
12. Nahaievskiy I. Katolytska tserkva v mynulomu i suchasnomu Ukrainy [Catholic Church in the past and present-day Ukraine]. Filadelfiia: Drukarnia Ameryky, 1950. 88 s.
13. Ortynskiy I. Khryshchennia, Khrest ta kharyzma Ukrainy [Baptism, Cross and Charisma of Ukraine]. Rym-Miunkhen-Fraiburh, 1988. 197 s.
14. Patrylo I. Dzherela i bibliohrafiia istorii Ukrainsoï tserkvy [Sources and bibliography of the history of the Ukrainian church]. U 3-kh t. Zapysky ChSVV. Rym: Vyd-vo OO ChSVV, 1988. T. II. 330 s.
15. Patrylo I. Dzherela i bibliohrafiia istorii Ukrainsoï tserkvy [Sources and bibliography of the history of the Ukrainian church]. U 3-kh t. Zapysky ChSVV. Rym: Vyd-vo OO ChSVV, 1995. T. III. 323 s.
16. Pekar A. Narys istorii Tserkvy Zakarpattia [Essay on the History of the Transcarpathian Church]. Zapysky ChSVV. Rym: Vyd-vo OO ChSVV, 1967. Seriia II. Sektsiia I. T. 1. 241 s.
17. Pashchenko V. Hreko-katolyky v Ukraini (vid 40-kh rokiv XX stolittia do nashykh dnev) [Greek Catholics in Ukraine (from 40 years of the XX century to the present day)]. Poltava: Vyd-vo TOV „ASMI» , 2002. 615 s.
18. Rakhmannyi R. Samovyznachennia khrystyianskoï Ukrainy [Self-determination of Christian Ukraine]. Toronto: Novyi shliakh, 1977. 63 s.
19. Serdiuk N.S. Represii radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky shchodo ukrainsoï hreko-katolytskoï tserkvy v 1944–1949 rr. [Repressions of Soviet State Security Institutions against the Ukrainian Greek Catholic Church in 1944–1949]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. tupenia kand. ist. nauk: spets 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. K., 2006. 22 s.
20. Stepanov P.Ia., Slobodenko A.M. Relihiia i viina [Religion and war]. K.: Znannia, 1963. 30 s.

Taras Pshenychnyy

«CATACOMB» PERIOD OF GRECO-CATHOLIC CHURCH IN THE WORK OF UKRAINIAN SCIENTIFIC EMIGRATION

The role of the Ukrainian diaspora in popularizing the national church history is unquestionable. In the Soviet era, diaspora become the voice of the Ukrainian people in the international arena. However, it was not just a presentation of the ethnos, its uniqueness and riches. In the twentieth century, the national scientific diaspora unveiled to the world the horrors of great terror against the Ukrainian people, which was systematically introduced by the Soviet political nomenclature. Actually, it was outside the USSR for the first time that the scale of repressions against the Ukrainian Greek Catholic Church in the western regions of the Ukrainian SSR was presented for the first time, which was legally banned from March 1946 in Galicia, and since 1949 and in Transcarpathia. In essence, until 1989, the church continued the process of its survival outside the law, the struggle for the right to life of its clergy, monasticism, the struggle of believers for freedom of speech, religion, expression of will, etc. It was in the context of Ukrainian scholarly emigration that the Greek Catholic «catacomb» life was first introduced as a global phenomenon with which Soviet historical science fought through the falsification of facts and their censorship. A characteristic feature of special studies was the disclosure of information about the brutal persecution of the church in the USSR.

The article emphasizes that the first attempts made by the native diaspora on the path of academic and scientific study of the history of the Ukrainian Greek Catholic Church in the Soviet era were extremely important. As early as the early 1990's, the historiography of Ukrainian scholars abroad became the foundation for the revival of Ukrainian post-Soviet historiography.

Key words: Ukrainian Greek Catholic Church, «underground» UGCC, Galicia, Transcarpathia, Ukrainian SSR, USSR, repression, terror.

УДК 930.1:316.4.063.7 (477) «1965/1986»

Ольга Довбня

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕНОМІНАЦІЙ В УРСР У 1965–1986 РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Систематизовано та проаналізовано основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії у висвітленні репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо протестантських деномінацій в Радянській Україні в 1965–1986 рр., а також визначені перспективи подальших досліджень цієї проблеми. Історіографічний аналіз здійснений на основі проблемно-тематичного підходу.

З'ясовано, що історики основну увагу приділили висвітленню форм, видів і наслідків репресій, а також розгляду специфіки їх застосування в окремих регіонах України. Спираючись на здобутки сучасної вітчизняної історіографії у висвітленні зазначеної проблеми, показано, що в 1965–1986 рр. компартійно-радянський режим продовжував застосовувати каральні заходи щодо протестантів УРСР, але систематичних репресій зазнавали керівники та члени нелегальних релігійних громад. При цьому основними формами репресій були адміністративне, судове переслідування, позбавлення батьківських прав.

Ключові слова: протестантська громада, релігійне дисидентство, Свідки Єгови, євангельські християни-баптисти, Рада церков євангельських християн-баптистів, адвентисти сьомого дня, п'ятидесятники.

У сучасній вітчизняній історіографії проблема відносин між радянською державою та протестантськими громадами України в 1965–1986 рр. висвітлена в різних аспектах. Одним із них є репресивна складова цих відносин. З метою виявлення основних здобутків вітчизняних науковців у висвітленні даного аспекту, окреслення кола питань, що потребують подальших досліджень, систематизуємо наявну літературу, розглянемо проблематику праць і проаналізуємо погляди істориків на форми, види наслідки та специфіку репресій проти протестантів УРСР в окреслений період. У зв'язку з тим, що в сучасній вітчизняній історичній науці відсутні праці, в яких репресивна політика радянської держави щодо протестантських деномінацій в УРСР в 1965–1986 рр. є предметом історіографічного аналізу, запропонована стаття має наукову новизну.

Публікація виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР-УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України НАНУ, та є продовженням висвітлення автором проблематики, пов'язаної з репресивною політикою радянської держави щодо різних категорій населення України, у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки.

Хронологічні рамки розвідки мають два параметри: 1) конкретно-історичний – 1965–1986 рр.; 2) історіографічний – 1991–2017 рр. Вибір нижньої межі пов'язаний із започаткуванням сучасної української історіографії, верхньої – з часом виходу останніх досліджень, в яких розглядається зазначена проблема.

Репресії компартійно-радянського режиму проти вірних та керівників протестантських громад в УРСР були невід'ємною складовою політики державного атеїзму, але їх форми, види, спрямованість та інтенсивність зазнавали змін. Розглянемо відображення у сучасній вітчизняній історіографії специфіки репресивної політики радянської держави щодо протестантів УРСР у «період застою» та в перші роки приходу до влади М. Горбачова. Історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, в якому розглядається окреслена проблема, доцільно здійснити на основі проблемно-тематичного підходу. Так, у працях О. Бажана й Ю. Данилюка репресивна політика щодо протестантів УРСР розглядається на тлі боротьби радянської держави з опозицією [2; 3, с. 282–311]. Зокрема, історики відзначають, що основною формою репресій були судові переслідування найбільш активних релігійних діячів. При цьому, акцентують дослідники,